

УДК 37.017.91(092)

Григорій Васянович

ВИХОВНА РОЛЬ ПРАЦІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО І ТАДЕУША НОВАЦЬКОГО

Динамічний розвиток суспільства неможливий без людини праці. Концепція “глобальної історії” (Ф. Бродель, А. Сміт, Дж. Тойнбі) ґрунтується на ідеї, що людська праця є головним джерелом не лише творення матеріальних і духовних багатств, а й існування самої людини. З іншого боку, історія доводить, що праця однієї людини може еґоїстично використовуватися іншою для власного збагачення, що сьогодні є надто відчутним в Україні. Така тенденція призводить до непомірної експлуатації людини людиною, розшарування суспільства, соціальної дестабілізації.

Отже, й у ХХІ столітті праця далеко не завжди приносить задоволення, щастя, оскільки вона позбавлена головного – реальної свободи особистості. Така праця позбавлена адекватного визнання, вона не стає сенсом життя індивіда, а лише чинником біологічного виживання. Така праця позбавлена виховної ролі та креативності, вона унеможлиблює вияв творчих сил особистості, деморалізує і тих, хто працює, і ще більше тих, хто не працює, живе чужою працею. Саме ці аспекти досліджували видатні педагоги України і Польщі – Василь Сухомлинський і Тадеуш Новацький.

Метою статті є висвітлення теоретичних підходів Василя Сухомлинського і Тадеуша Новацького щодо праці та її впливу на виховання особистості.

Аналіз значного масиву літератури свідчить, що педагогічний аспект ролі праці в життєдіяльності людини активно досліджували українські вчені: А. Алексюк, І. Баклицький, Г. Ващенко, Б. Грінченко, Г. Костюк, В. Роменець, В. Рибалка, С. Русова, І. Синиця, Г. Сковорода, Д. Тхоржевський, І. Франко та ін. Цим проблемам присвятили свої наукові розвідки польські вчені: Б. Бараняк, Г. Беднарчик, Р. Бера, З. Вятровський, Р. Герлах, С. Качор, С. Квятковський, Т. Котарбінський, В. Оконь, Р. Осовський, Ф. Шльосек та ін. Як свідчать джерела, помітний вплив на теорію і практику розвитку особистості засобом праці здійснили видатні педагоги В. Сухомлинський і Т. Новацький.

Оцінюючи науковий доробок Т. Новацького, академік І. Зязюн зазначає, що “він один із перших у світі педагогів-дослідників побачив у перманентній освіті через усе життя пошук до цивілізаційних досягнень людського інтелекту і людської почуттєвості, що через різновиди досвіду сягають глибинних пластів творчого потенціалу Людини” [1, с. 173].

Перу Т. Новацького належить понад 600 наукових публікацій, але пріоритетним для нього було дослідження сенсу людської праці, її сутності та змісту. Передусім, учений аналізує саме поняття “праця”, застосовуючи історико-філософський, культурологічний, психолого-педагогічний підходи. На основі детального вивчення доробку попередників (С. Бжозовського, І. Канта, Т. Котарбінського, О. Ланге, К. Маркса, Ц. Норвіда, Т. Пцоловського, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміта, Я. Щепанського та багатьох інших) вчений доводить, що їм характерна неоднозначність у формулюванні сутності поняття “праця”. Так, він зазначає, що Ф. Аквінський працею вважав усі дії, які мають за мету заробіток. Однак головна заслуга у піднесенні престижу праці належить засновникові політичної економії Адамові Сміту (1723-1790 рр.), який надав аксіологічного змісту поняттю “праця”. Провідна ідея вченого сформульована так: *праця – головна цінність, вона є основою багатства людини і суспільства*. Варто зазначити, що саме такий підхід характерний для багатьох учених і сьогодні. Т. Новацький на основі проведених досліджень виокремлює три теорії, які були найбільш впливовими щодо розуміння сутності праці у XIX столітті:

Першу започаткував Шарль Б. Дюнауйї (1786-1862 рр.), який доводив діалектичний зв'язок між рівнем свободи і праці залежно від історичних змін. Сенс праці дослідник вбачав у діях, скерованих на перетворення неживої матерії, водночас проводив аналогію з діями, зверненими на виховання людей, що відбувається у різних інституціях.

Другу теорію обґрунтував Войцех Ястрембовський (1799-1882 рр.), у якій висловлював думку про те, що наукове поняття праці повинно охоплювати чотири сили: фізичну, відчуття, мислення, а також силу посвяти (Духовну силу), характерну лише для людей.

Творцем третьої теорії був іспанець Мартін Мелітон (1844-1908 рр.), який відмежував людську працю від дій, які виконують тварини і технічні прилади, підкреслюючи, що людська праця вирізняється свідомістю людини, яка працює. Працю вчений розумів як комбінацію рухів організму і розуму, які скеровані на розвиток людини, досягнення успіху та вдосконалення самої людини [2, с. 24-25].

На основі глибокого аналізу, критичного осмислення різних формулювань поняття “праця” Т. Новацький із притаманним йому застереженням доходить такого висновку: “Праця є тим видом активності

людини, який охоплює дії, що слугують для задоволення матеріальних і духовних потреб людини” [2, с. 171].

Показовим є те, що незалежно від поглядів польського вченого В. Сухомлинський практично у такому контексті розглядає сутність поняття “праця”. На думку педагога, “праця – свідомий, цілеспрямований процес, у якому в однаковій мірі беруть участь розум і руки” [6, с. 7], і далі: “Праця – специфічна діяльність, яка властива тільки людині. У праці як цілеспрямованому поєднанні розуму і рук лежить природна умова розвитку суспільного виробництва і розвитку самої людини” [6, с. 12].

Зазначимо, що В. Сухомлинський послідовно підкреслював суспільну й особистісну значущість праці. “Велике значення для перетворення праці в першу життєву потребу має усвідомлення кожним членом суспільства того, що праця на благо суспільства є священним обов’язком кожної людини; всяка праця на користь суспільства, як фізична, так і розумова, поважна і чесна; людина, яка одержує від суспільства будь-які блага, не беручи участі в праці, є дармоїдом, живе за рахунок інших”, – писав педагог [4, с. 5].

В. Сухомлинський і Т. Новацький наголошували на тому, що лише діяльна людина є щасливою, що праця дає їй естетичну насолоду, створює умови для розкриття творчих здібностей, робить життя сповненим радості, високих моральних почувань. Надзвичайно важливим чинником розвитку людини є *мотивація праці*. Вчені доводили, що характер професійної мотивації не менше впливає на продуктивність трудової діяльності індивіда, ніж наявність у нього спеціальних здібностей. Проте мотивація людини може бути свідомою і неусвідомлюваною. Це означає, що деякі потреби та цілі, які керують поведінкою людини, вона усвідомлює, інші – ні. Праця як процес навчання вимагає не лише значних зусиль, а й глибокого усвідомлення процесу і результату дій. Тим більше це стосується процесу учіння, самоосвіти, самотворення. Як зазначає Т. Новацький, “процеси самоосвіти значно відрізняються від процесів вrostання у середовище. Різниця полягає у тому, що той, хто вчить себе сам, є автором і проєктантом цих процесів, визначаючи їх цілі та способи досягнення. А у випадку процесів навчання, зазвичай, існує провідник – учитель, викладач, професор, який формулює завдання і вказує ціль, визначає шляхи і способи їх досягнення. Однак будь-який правильно організований сучасний процес навчання спрямований на розвиток в учнів, слухачів, студентів самостійності у визначенні цілей і напрямів власного розвитку” [2, с. 38].

Аксіомою для В. Сухомлинського й Т. Новацького було положення про *постійність і безперервність праці*. На їх думку, лише постійна й проїнята якимось творчим задумом праця, спрямована на досягнення суспільної мети, створює умови для єдності трудового і духовного життя особистості.

Водночас вчені наголошували на посильності дитячої праці. “У будь-якій праці допустима здорова втома, але аж ніяк не виснаження фізичних сил і нервової системи. Посиленість дитячої праці визначається не тільки відповідністю фізичного навантаження силам дитини, але й правильним чергуванням фізичної і розумової праці, а також різноманітністю трудової діяльності... Досвід переконує також, що сили й можливості дітей набагато зростають, коли їхня праця не зводиться до розрізаних операцій, а становить собою тривалу діяльність, яка ґрунтується на цілісному задумі” [7, с. 168].

Те, від чого так наполегливо застерігали досвідчені педагоги, на жаль, розквітає сьогодні. Вісім уроків щодня для учнів восьмого класу – це вже стало нормою. Не кажучи про одноманітність праці, її монотонність і т. ін. Не краща ситуація і з перевтомою вчителів, на яких покладається стільки потрібного і непотрібного, що значна їх кількість залишає школу. Матеріальна і духовна несвобода вчителя нищать оптимізм, радість від результатів праці, отже, знецінюється виховна роль праці, нівелюється її моральна сутність. Учитель, втілюючи в матеріальні результати праці свій розум, майстерність, безкорисливу закоханість у справу, має переживати почуття честі, гідності, пишатися своїми успіхами, він повинен відчувати, що його праця потрібна державі, а держава про нього дбає.

Часто-густо образ сучасного вчителя асоціюється з трудоголіком, який багато працює, але дуже мало отримує від суспільства. Та й самі вчителі нерідко називають себе трудоголіками. На основі даних, отриманих американським психіатром Джейм Б. Рорліхом, та результатів власних досліджень Т. Новацький змальовує патологію залежності від праці (трудоголізму) в такому ракурсі: 1. Орієнтовані на працю відчувають вимушений потяг до набування і розвитку своїх умінь і навичок. Свої зусилля вони охоче скеровують на *неосвоєні* галузі, де ніщо ще нікому не належить. Уникають ситуацій, які не передбачають досягнення успіху. 2. Духовне життя залежних від праці налаштоване винятково на аналітичні погляди, які можна охопити досвідом і поділити на зрозумілі категорії, вони не сприймають того, що не піддається описові. 3. Орієнтовані на працю характеризуються агресивністю ініціативи. Ніщо не може бути таким, яким воно є, вони у все втручаються. 4. Орієнтовані на працю не можуть жити теперішнім. Цілі й витвори – кінцевий етап лінійного процесу праці – визначають їх свідомість. Досвід, який існує лише сам для себе, – наприклад, вільний час, – для них несуттєвий, а саме існування вільного часу – надокучливе. 5. Культурою орієнтованих на працю є успішність та ефективність. Невідворотне зникнення або втрата будь-чого спричиняють у них великий неспокій [2, с. 94–95]. Молодь у таких людях бачить образ батьків і начальників. Судячи з цього опису трудоголіків, “батьки”

дійшли до вже некерованого потягу до зростання, однак їх образ є дещо іншим – завжди батьки та начальство перебувають на певній дистанції.

Праця, згідно з поглядами В. Сухомлинського і Т. Новацького, повинна не пригнічувати особистість, а сприяти розкриттю її моральної гідності, здібностей, самотворення. Вчені розглядають процес самотворення не лише на рівні особистості, а й на суспільному рівні. Т. Новацький із цього приводу зазначає: “Хоча самотворення повинне служити, передусім, особі, яка ним займається, суспільний контекст впливає на те, що результат процесу автокреації водночас є витвором, корисним для всіх, хто стикається з особою, яка досягла успіху в цьому процесі. Вони користуються способом життя та поведінки, якого досягла така особа. Беручи до уваги сказане вище, можна визнати самотворення і самоосвіту одним із різновидів праці – праці особливої, такої, що, на перший погляд, має служити одній особі, авторові, однак насправді є суспільним надбанням, цінністю інших” [2, с. 40].

Т. Новацький виокремлює такі контексти праці: праця і здоров’я; праця і зусилля, виснаження працею, знеохочення; праця і свобода; праця і соціалізація; праця і культура (матеріальна, соціальна, духовна); праця і мораль; праця і творчість тощо [2, с. 161].

У публікаціях В. Сухомлинського (“Праця і моральне виховання”, “Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління”, “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, “Методика виховання колективу”, “Народження громадянина”, “Павлівська середня школа”, “Розмова з молодим директором”) викладені сутність і зміст виховного впливу праці на всебічний розвиток особистості. Це простежується на основі здійсненої педагогом класифікації праці такими ознаками: суспільна значущість; співвідношення навчальної і виховної мети; роль і місце у здійсненні розумового, морального, фізичного, естетичного виховання, політехнічної освіти; співвідношення розумових і фізичних зусиль; характер знарядь праці; результати трудової діяльності; оплата; оцінка й самооцінка [7, с. 171].

Зазначимо, що Т. Новацький дещо критично ставиться до того, щоб визначати процес праці через окреслення його принципових ознак, оскільки він ззовні суперечливий, багатоаспектний і має велику різноманітність контекстів, що змінюється залежно від позиції, яку займає праця, та від *наукового ракурсу*. Тому вчений пропонує визначати сутність і зміст праці з позицій: фізіології; техніки і технічних наук; економічних наук; суспільних наук; психології; педагогіки; аксіології; екології. Відповідно до цього вчений також пропонує розглядати виховні впливи праці на розвиток особистості.

На основі викладеного можна зробити такі висновки: 1. Пріоритетними у науковій діяльності В. Сухомлинського і Т. Новацького були питання

педагогіки праці. Педагоги стверджували, що лише завдяки праці людина пізнає і перетворює світ. 2. Головною умовою вияву творчої праці особистості учителя й учня є свобода, атмосфера взаємодопомоги, взаєморозуміння, толерантності, гуманізму. 3. Праця є вищою цінністю людини, але лише добре організована праця веде до досягнення матеріальних і духовних цінностей, необхідних для функціонування особистості та суспільства.

1. *Зязюн І.* Творчий доробок Тадеуша Новацького – гімн людині праці / *І. Зязюн // Новацький Т. В.* Людська праця. Аналіз поняття / переклад з польської *Юлії Родик*. — Львів : Літопис, 2010. — С. 173—176.
2. *Новацький Т. В.* Людська праця. Аналіз поняття / *Т. В. Новацький*; переклад з польської *Юлії Родик*. — Львів : Літопис, 2010. — С. 172.
3. *Новацький Т. В.* Рука, що творить / переклад з польської *Ю. Родик, Ю. Салата*. — Львів : Літопис, 2007. — 103 с.
4. *Сухомлинський В. О.* Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління / *В. О. Сухомлинський*. — К. : Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1961. — 43 с.
5. *Сухомлинський В. О.* Павлиська середня школа // *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори : В 5-ти т. — Т. 1. — К. : Рідна школа, 1977. — С. 7—390.
6. *Сухомлинський В. О.* Праця і моральне виховання / *В. О. Сухомлинський*. — К. : Державне учбово-педагогічне видавництво “Рідна школа”, 1962. — 152 с.
7. *Сухомлинський В. О.* Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори : В 5-ти т. — Т. 1. — К. : Рідна школа, 1976. — С. 55—206.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2012

Г. Васянович

Воспитательная роль труда в педагогических взглядах Василия Сухомлинского и Тадеуша Новацкого

В статье анализируется теоретический вклад украинского и польского учёных – Василия Сухомлинского и Тадеуша Новацкого – в педагогику труда.

Ключевые слова: труд, ценность, свобода, мотивация, самотворение, образование, самообразование, личность.

H. Vassianovych

Educational Role of Labour in Pedagogical Views of Vasyl Sukhomlynsky and Tadeush Novatsky

The article analyzes theoretical and practical contribution of Ukrainian and Polish scholars Vasyl Sukhomlynsky and Tadeush Novatsky to the pedagogics of labour.

Key words: labour, value, freedom, motivation, self-creation, education, self-education, personality.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор П. І. Сікорський